

نگاهی به مکاتب فقهی شیعه

محمد حسن ربانی

www.ketab.ir

بیت

ربانی، محمدحسن، ۱۳۴۳ -

نگاهی به مکاتب فقهی شیعه / محمدحسن ربانی. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۴۰۰.

۴۰۸ ص. - (مؤسسه بوستان کتاب: ۲۶۹۶) (تاریخ. فقه و حقوق)

ISBN 978-964-09-2351-1

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۳۹۱] - ۴۰۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. فقه جعفری - تاریخ. ۲. اسلام - فرقه‌ها. ۳. فقه - تاریخ. ۴. فقیهان شیعه - سرگذشتنامه.

الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

۲۹۷ / ۳۹

BP ۱۴۸

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۸۴۹۹۶۳۱

۱۴۰۰

www.ketab.ir

■ موضوع: تاریخ. فقه و حقوق

■ گروه مخاطب: تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۶۹۶

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۷۷۲

بوستان کتاب

بوستان کتب

نگاهی به مکاتب فقهی شیعه

- نویسنده: محمد حسن ربانی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۰ • شمارگان: ۴۰۰ • بها: ۱۱۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

- ♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفاییه)، ص پ ۹۱۷ / ۲۷۱۸۵، تلفن: ۷-۲۷۷۴۲۱۵۵ تا ۲۷۷۴۲۱۵۴، تلفن پخش: ۲۷۷۴۳۴۲۶
- ♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)
- ♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، پلاک ۹۵۱، تلفن: ۶۶۹۶۹۸۷۸
- ♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲
- ♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهارراه گرمائی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰
- ♦ فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نبش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۳۱۷۹
- ♦ اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و اشتاین بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • سرویراستار: محمدرضا منصفی سروتدانی • ویراستار: مهدی خلیلیان
- اصلاحات حروفنگاری: زهرا امیدی و احمد مؤتمنی • صفحه آرایی: سکینه ملازاده و حسین محمدی
- نمونه خوانی: علی میری و جواد غروجی • کنترل فنی صفحه آرایی: سیدرضا موسوی منش
- مدیر گروه هنری: مسعود نجابتی • طراح جلد: امیرعباس رجبی • اداره آماده سازی: حمیدرضا تیموری
- اداره چاپخانه: مجید مهدوی، ناصر منتظری و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی.

رئیس مؤسسه
محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
۲۱	فصل اول: فقه در آغاز عصر غیبت
۲۱	الف) رشد فقه در عصر انمه ع
۲۲	ب) فقهای اصحاب انمه ع
۲۳	ج) دوره غیبت
۲۳	یک. مکتب محدّثان
۲۴	۱. محمدبن یعقوب کلینی
۲۴	ویژگی های کتاب کافی
۲۵	۲. علی بن بابویه قمی
۲۶	۳. محمدبن حسن بن الولید
۲۶	۴. صدوق
۲۷	ویژگی های مکتب محدّثان
۳۱	دو. مکتب اصولیان
۳۲	مهم ترین فقیهان مکتب اصولیان
۳۵	فصل دوم: مکتب شیخ مفید
۳۵	الف) مکتب شیخ مفید

❖ نگاهی به مکاتب فقهی شیعه ❖

- ۳۶ یک. ویژگی های مکتب شیخ مفید
- ۴۰ دو. امتیازهای مکتب شیخ مفید
- ۴۳ سه. برخی تألیفات شیخ مفید
- ۴۴ (ب) پیروان شیخ مفید
- ۴۴ یک. سید مرتضی علم الهدی (م ۴۳۶ ق)
- ۴۵ ۱. تألیفات سید مرتضی
- ۴۶ اول. الذریعة الى اصول الشريعة
- ۵۰ دوم. الناصريات
- ۵۳ سوم. الشافی
- ۵۴ چهارم. الانتصار
- ۵۴ پنجم. تدریه الانبیا
- ۵۷ ۲. وجه اشتراک تألیفات سید مرتضی علم الهدی
- ۵۸ ۳. ویژگی های فقهی سید مرتضی علم الهدی
- ۶۱ دو. مکتب شیخ طوسی (م ۴۶۰ ق)
- ۶۲ ۱. تألیفات شیخ طوسی
- ۶۳ اول. فقه
- ۶۴ دوم. اصول
- ۶۵ سوم. رجال
- ۶۶ چهارم. روایات
- ۶۹ پنجم. تفسیر
- ۶۹ ۲. تأثیر فتاوی شیخ بر فقهای پس از او
- ۷۰ سخنی از علامه محمد تقی شوشتری درباره شیخ طوسی

۷۵ فصل سوم: مکتب حله

۷۵ الف) مکتب محقق حلی (م ۶۷۵ ق)

۷۸	یک. کتاب‌شناسی محقق حلی
۷۹	شروح کتاب‌های محقق حلی
۸۳	دو. فضای علمی حله
۸۴	سه. روش حدیثی - رجالی محقق حلی (مکتب وثوق‌سندی)
۸۵	۱. توجه به سند
۸۹	۲. دست‌رسی محقق به اصول اصحاب ائمه علیهم‌السلام
۹۱	ب) مکتب علامه حلی
۹۱	یک. امتیازهای علامه حلی
۹۴	دو. تألیفات علامه حلی
۹۸	سه. نوآوری‌های علامه حلی در علوم اسلامی
۹۹	۱. تحول در علم رجال
۱۰۰	۲. جمع حدیث
۱۰۵	۳. تأثیر علامه حلی از خواجه نصیرالدین طوسی
۱۰۷	۴. به‌کارگیری روایات اهل سنت
۱۰۹	۵. برخورد نقادانه علامه حلی با روایات
۱۱۲	۶. ابانداشتن علامه از تفرد در فتوا
۱۱۴	۷. توجه به فقه مقارن

۱۱۹ فصل چهارم: مکتب جبل عامل

۱۱۹	الف) مکتب شهید اول
۱۲۰	ویژگی‌های مکتب فقهی شهید اول
۱۲۶	ب) مکتب محقق کرکی
۱۳۱	ج) مکتب شهید ثانی
۱۳۳	یک. گرایش به اندیشه محقق حلی در نیمه دوم قرن دهم و یازدهم
۱۳۴	دو. کتاب‌شناسی شهید ثانی

❖ نگاهی به مکاتب فقهی شیعه ❖

سه. آرای شهید ثانی ۱۳۶

۱. سخت‌گیری در جرح و تعدیل ۱۳۶

۲. شهرت روایی و عملی ۱۴۰

۳. بی‌اساس بودن شهرت فتوایی ۱۴۲

۴. اهتمام به اصول مذهب ۱۴۳

۵. تکیه بر تواتر قرائات قرآن ۱۴۴

فصل پنجم: مکتب محقق اردبیلی ۱۴۷

الف) ویژگی‌های مکتب اردبیلی ۱۴۸

ب) پیروان مکتب اردبیلی ۱۵۵

یک. سید محمد عاملی (م ۱۰۹۰ ق) ۱۵۵

دو. محمدباقر سیروانی و شیخ حسن عاملی ۱۵۹

سه. خوانساری ۱۶۰

فصل ششم: مکتب علامه وحید بهبهانی ۱۶۱

الف) حرکت‌های علمی وحید بهبهانی ۱۶۵

ب) حرکت اخباری‌گری و مبارزه وحید بهبهانی با آن ۱۶۶

یک. نام‌های اخباریان ۱۶۶

۱. سلفیه ۱۶۶

۲. حشویه ۱۶۷

۳. اخباریان ۱۶۹

دو. پیدایی اخباریان ۱۷۰

سه. آرای اخباری‌ها ۱۷۱

۱. عدم حجیت ظاهر قرآن و ناروایی تفسیر آن جز با روایات ۱۷۱

۲. حجیت نداشتن دانش رجال ۱۷۱

۱۷۳	قراین صدور روایت
۱۷۴	۳. انکار تنويع و تقسيم حديث
۱۷۵	۴. انکار حجيت عقل و اجماع
۱۷۵	۵. شأنیه تحریف قرآن
۱۷۶	۶. قول به احتیاط در شبهه های حکمیه
۱۷۶	چهار. عوامل پیدایی اخباری گری
۱۷۷	پنج. شناسایی برخی بزرگان اخباری
۱۸۳	شش. شکست اخباری گری
۱۸۴	ج) ویژگی های مکتب فقهی - اصولی وحید بهبهانی
۱۸۵	د) شاگردان وحید بهبهانی
۱۸۵	یک و دو. ابوالقاسم قمی و سیدعلی طباطبانی
۱۸۶	سه. سید محمدجواد حسینی عاملی
۱۹۱	چهار. شیخ جعفر کاشف الغطا
۱۹۱	پنج. فاضل نراقی
۱۹۵	فصل هفتم: مکتب فیض کاشانی
۱۹۷	الف) تألیفات فیض کاشانی
۱۹۸	ب) فتاوی متفرد فیض کاشانی
۲۰۳	فصل هشتم: مکتب صاحب جواهر
۲۰۴	الف) انواع سبک فقهی
۲۰۴	یک. فقه جواهری
۲۰۵	دو. فقه گویا
۲۰۶	سه. فقه پویا
۲۱۰	ب) ویژگی های جواهر الکلام

مقدمه

الف) جایگاه پردازش به مذاهب و مکاتب فقهی

هر علمی تاریخ و پیشینه‌ای دارد که بیانگر شخصیت‌ها و فراز و نشیب‌های آن علم است. دانشمندان اسلامی کمتر به تاریخ علم اهمیت داده‌اند، بلکه بیشتر درباره‌ی خود آن علم کار کرده‌اند. علم اصول کتاب‌های پربار و بزرگ غنی و فربهی دارد، اما درباره تاریخ علم اصول بسیار نادر نوشته شده و اوراقی چند بدان اختصاص یافته است.

در باب فقه حکایت‌ساز و پربازتری دارد. هزاران کتاب فقه و رساله، بلکه موسوعه‌ی تنومند و قوی در فقه پدید آمده است. از موسوعه‌ی برغانی محمد صالح (۱۲۷۱ق) شاگرد وحید بهبهانی (۱۲۰۵ق) و الحدائق الناضره و جواهر الکلام که نور چشم فقیهان شیعه گشته تا موسوعه‌های فقهی گسترده در عصر حاضر همچون دوره کامل آثار آیه‌الله خونی (۱۴۱۳ق) و آیه‌الله سید محمد شیرازی (کتاب الفقه در ۱۱۰ مجلد)، همه درباره شاخه‌های تنومند درخت فقه نگارش یافته است. اما درباره تاریخ فقه، اصلاً تا چهل و پنجاه سال پیش نوشته‌ای نبوده و اگر کسی چیزی می‌خواست، باید از لابه‌لای کتاب‌های تراجم مطلبی رادست و پامی کرد. البته در پنجاه سال اخیر تحولی در این زمینه نیز پدید آمد و اوراقی نوشته شد.

امروزه نه تنها تاریخ علم اهمیت دارد، بلکه فلسفه علم نیز مهم گشته است. فلسفه علم فقه چند صباحی است که تولد یافته، ولی هنوز بالغ نشده و همچون فقه به کمال نرسیده است.

مادر این کتاب، ذیل عنوان مکتب‌های فقهی و فقیهان معروف و مشهور،

کوتاه در حد آشنایی با ترجمه و زندگی نامه فقها، شاگردان، کتاب‌ها، حوزه درسی و پاره‌ای خصوصیات آنان و مکتب فقهیشان سخن گفته‌ایم. در بخش اخباریان و مکتب و زندگی نامه وحید بهبهانی بیشتر مطلب آورده‌ایم، چون لازم بوده بحث‌های قابل توجهی که در کتاب‌های دیگر نیامده در نوشتار حاضر مطرح گردد.

ب) تاریخ تطوّر فقه و فقها

می‌توانیم درباره شناسایی فقها چند گونه بحث را آغاز و شاخه‌های مطلب را بررسی کنیم:

۱. **تراجم فقها:** در این بخش زندگی نامه فقها را شناسایی کنیم که خود شاخه‌ای از علم تراجم است. دانش تراجم که دانشی مشترک بین ملت‌ها و آیین‌هاست، به شناسایی شخصیت‌های برجسته هر علمی یا ملتی و یا قومی می‌پردازد و اساس و پایه آن بر مؤلفه‌ها و عناوینی مانند تولید، مرگ، زادگاه، استادان، شاگردان، کتاب‌ها و اختراعات و چیزهایی نظیر آن و اتفاقاً روزگار آن شخصیت است. علم تراجم، در تاریخ شیعه، همراه علم رجال بوده و علما به آن گونه که از راویان بحث می‌کردند، از علما نیز بحث می‌کردند. ولی اول بار مرحوم قاضی نورالله شوشتری، (شهید در سال ۱۰۱۹ق) به جدایی علم ترجمه از رجال پرداخت و سپس شیخ حر عاملی (متوفای ۱۱۰۴ق) کتاب امل الآمل را پدید آورد.^۱

۱. مهم‌ترین کتاب‌های تراجم علمای شیعه عبارتند از:

۱. قاضی نورالله شوشتری (۱۰۱۹ق)، مجالس المؤمنین؛ ۲. شیخ حر عاملی (۱۱۰۴ق)، امل الآمل؛ ۳. سید محمدباقر خوانساری (۱۳۱۳ق)، روضات الجنات؛ ۴. میرزا عبدالله افندی، ریاض العلماء؛ ۵. میرزا محمد تکابنی، قصص العلماء؛ ۶. سید محسن امین جبل عاملی، اعیان الشیعه؛ ۷. شیخ عباس قمی (۱۳۵۹ق)، الکنی واللقاب؛ ۸. شیخ عباس قمی (۱۳۵۹ق)، الفوائد الرضویه؛ ۹. آقا بزرگ تهرانی، نقباء البشر؛ ۱۰. علی دوانی (معاصر)، مفاخر اسلام و ۱۱. تبریزی، ریحانة الادب. البته پاره‌ای کتاب‌های تراجم، اختصاص به گروهی خاص از علما دارد، همچون طبقات فقهائ نام‌دار شیعه که فقط به تراجم فقها پرداخته است. دانشمندان اهل سنت نیز کتاب‌های بسیاری در ترجمه علما تألیف کرده‌اند:

۱. باخرزی، دمية القصر؛ ۲. باقوت حموی، معجم الأدباء؛ ۳. ابن خلیکان، وفيات الاعیان؛ ۴. ابن حجر